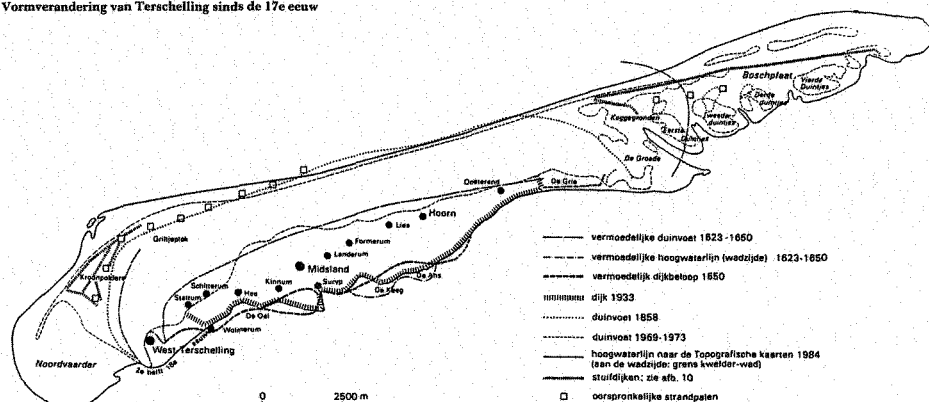

Vormverandering van Terschelling sinds de 17e eeuw

Vaar-fietsexkursie Terschelling

Peter Huig, Joost Lobstein

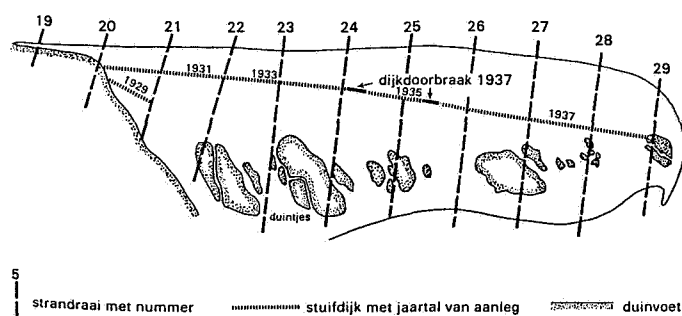
De Waddenzee is ontstaan in het Holoceen, de geologische periode waarin wij nu leven. Het Holoceen werd 10.000 jaar geleden ingeleid met een klimaatverbetering aan het einde van de Weichsel-ijstijd. Het landijs ging smelten, het smeltwater stroomde terug naar de wereldzeën en de zeespiegel steeg. Toen het water van de Atlantische Oceaan over de drempel in het Nauw van Calais heen stroomde, kwam langs de kust van de Lage Landen een groot zandtransport op gang waardoor zich zandbanken gingen vormen. Deze zandbanken groeiden aan tot strandwallen. De strandwal was onderbroken op plaatsen waar rivieren een weg naar zee openhielden. Omstreeks 2000 voor Christus moeten er voor de kust van ons land een serie van drie strandwallen gelegen hebben waarachter een veenmoeras ontstond. De Vlietstroom, het zeegat tussen Vlieland en Terschelling, was al in die tijd aanwezig. Dergelijke dalen in de zeebodem kunnen ontstaan zijn als smeltwatergeulen in de Weichsel-ijstijd. In het Noorden zijn in tegenstelling tot het westen van ons land de zeegaten opengebleven. Later, vooral in de Middeleeuwen, is al het veen weggeslagen hetgeen geleid heeft tot het ontstaan van de Waddenzee. De huidige waddeneilanden zijn gevormd vanuit de noordelijke strandwal. Omstreeks het begin van de jaartelling brak de strandwal tussen het huidige Ameland en Terschelling op twee plaatsen door. Deze doorbraken zouden te maken

hebben met de Middellzee. Er ontstonden zo drie eilanden, Terschelling tot Oosterend, de Bosplaat en Ameland. Tussen Terschelling en de Bosplaat ontstond het Koggediep. Het Borndiep liep tussen de Bosplaat en Ameland. Het is niet bekend wanneer op de huidige waddeneilanden de duinen zijn ontstaan. Op Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog zijn gebogen oogduinkomplexen te herkennen die misschien gevormd zijn aan het einde van de Romeinse tijd (omstreeks 400 na Chr.). In verband met de bewoningsgeschiedenis moeten ze in ieder geval in de 10-de eeuw aanwezig zijn geweest.

Ontstaan van Terschelling

Het eiland heette oorspronkelijk Wexalia (Wessel). Bij Wexalia lag een zandplaat die van het eiland gescheiden werd door een geul, de Scylge genaamd. Toen de zandplaat tussen 900 en 1300 aan het eiland vastgroeide ging de naam van de geul over op het eiland. Waarschijnlijk hebben zeelui hiertoe de aanzet gegeven. Tot op heden spreekt men nog steeds van Scylge op het gedeelte van Terschelling waar Aesters (een oud Fries dialect) gesproken wordt. Het woord Scylge betekent scheiding. Dit komt terug in Terschelling. De naam van de zeearm de Schelde in Zeeland heeft dezelfde betekenis.

Terschelling, het ontstaan van een nationaal landschap. Een nationaal landschap is een gebied van tenminste 10.000 ha, dat een grote rijkdom heeft aan natuurlijke en landschappelijke kwaliteiten. De verschillende elementen waaruit het landschap is opgebouwd vormen een harmonisch geheel. De recreatieve belevingswaarde van nationale landschappen is van grote betekenis. Een zone-ring naar plaats en tijd moet het voortbestaan van kwetsbare ecosystemen garanderen. Deze exkursie geeft een beeld van het ontstaan van het eiland Terschelling.

Stuifdijk op de Bosplaat

Evenals de andere eilanden is Terschelling de laatste eeuwen danig van vorm veranderd. Terschelling was omstreeks 1600 veel kleiner. Twee belangrijke natuurgebieden, de Noordsvaarder en de Bosplaat waren zandbanken die zich nog moesten ontwikkelen. Pas in het begin van deze eeuw zijn deze jonge gebieden 'geanexeerd', door de aanleg van stuifduinen. De naam van het dorp Oosterend wijst erop dat daar ooit het eindpunt van het eiland heeft gelegen. Pas later zou de Bosplaat, het grote ongerepte natuurgebied aan de oostkant van het eiland aan Terschelling vastgroeien.

Bewoningsgeschiedenis

Men neemt aan dat in de 9de eeuw de eerste mensen afkomstig uit Friesland zich op Terschelling vestigden. Dat het Friezen waren is af te

leiden uit de dialecten die op Terschelling gesproken worden. Het 'Aesters', het 'Westers' en in iets mindere mate het 'Meslanzers' zijn Friese dialecten. Ook de plaatsnamen en de toponymen hebben een Fries karakter. Men neemt aan dat het eiland het eerst in het oosten bewoond was. Dit heeft wellicht te maken met de plaats van het wantij (op 2/3 vanaf de westkant van het eiland), waarover de bewoners te voet het eiland bereikt hebben. De eerste bewoners leefden van de veehouderij en van enige akkerbouw. De dagelijkse dis werd aangevuld met vis, wild uit de duinen en geraapte eieren. Na de Middeleeuwen, toen de zeevaart tot ontwikkeling kwam, betekende de stranding van een schip een welkome aanvulling op de dagelijkse inkomsten. Later zouden vele Terschellingers zelf het ruime sop kiezen. De commandeurshuisjes in West-Terschelling alsmede de zeevaartschool getuigen van Terschellings maritieme traditie.

Noordsvaarder op de achtergrond en het Groene Strand rechts

NOORDERBREEDTE 90 - 100

Exkursiepunt 1

Het eerste punt is het Seinpaalduin achter West-Terschelling. Dit duin is te bereiken via de Trompstraat vanaf de vuurtoren, de Brandaris. Bovenop het duin hebben we een prachtig uitzicht over het natuurmonument de Noordsvaarder. Met helder weer is Vlieland goed te zien. De Noordsvaarder bestaat voor een deel uit een zandplaat. De naam is afgeleid van de geul de Noordsvaarder die vlak langs het Seinpaalduin liep en een verbinding was tussen de Waddenzee en de Noordzee. Menig schip is door deze geul naar en van Terschelling gevaren. Het is vaak voorgekomen, en het gebeurt nog steeds, dat zandbanken wandelend van west naar oost in het noordelijk gedeelte van de zee-gaten, zich tenslotte aanvleien tegen de westelijke punt van een eiland. Dit is ook hier gebeurd waarbij de naam van de geul is overgegaan op de zandbank. Pas aan het einde van de vorige eeuw is de zandplaat vergroeid met het eiland. De mens zal de aanwinst niet snel prijsgeven. De stuifdijk in het noorden wordt goed onderhouden door Rijkswaterstaat zodat Terschelling voorlopig in het westen een goede buffer heeft, die bescherming biedt tegen sterke stromingen en hevige stormen. Behalve natuurgebied is de Noordsvaarder militair oefenterrein waar regelmatig de rust verstoord wordt door straaljagers die laagovervliegend schietoefeningen houden. Kijkend naar het oosten hebben we een mooi uitzicht over West-Terschelling. Verderop gedurende de excursie zullen wij terugkomen op dit dorp.

Exkursiepunt 2

Het Groene Strand herinnert aan de vroegere geul die vlak onder de duinrand gelopen heeft. De laagte in het landschap is duidelijk waarneembaar. Het Groene Strand is een half afgesnoerde strandvlakte. Oude strandvlaktes ontstaan vanuit een strand dat door duinvorming beschermd wordt tegen overstroming tijdens hoogwater. Als een strandvlakte aan alle kanten door duinen wordt omgeven spreken we van een volledig afgesnoerde strandvlakte. Terugkijkend zien we de Brandaris stoer uittoornen boven de denbossen. Evenals op de andere waddeneilanden zijn de bossen begin deze eeuw aangeplant om duinverstuiving tegen te gaan.

Exkursiepunt 3

We bevinden ons bij het Studentenplak, een vachtige duinvallei achter de Cranberry-schuur. In deze vallei waar veel cranberries groeien heeft ooit F. Holkema een promotieonderzoek gedaan naar plantengroei. Hier zou hij de cranberry ontdekt hebben. De Terschellingers beschouwden de bes als volkomen waardeloos. Het verhaal wil dat een jutter een vat

Cranberry kultuur

vond op het strand, dat hij met veel moeite in het binnenduin wist te krijgen. Toen het vat openbrak bleken er bessen in te zitten die nu zijn verworden tot een belangrijk exportartikel van Terschelling. Behalve de cranberries groeien er veel zeldzame planten in deze vochtige duinvallei. Duinvalleien ontstaan op twee manieren. De primaire duinvalleien zijn afgesnoerde oude strandvlaktes. De sekundaire duinvalleien ontstaan door uitblazing. De hoge grondwaterstand (vooral in het natte jaargetijde) in duinvalleien, is een belangrijke levensvoorwaarde voor zeldzame planten zoals de parnassia, duizendguldenkruid en moeraswespenorchis.

ling tot wat veel mensen denken geen terp. Het kerkhof is gebouwd op een laag paraboolduin. Op dit duin heeft in de loop der tijden een aantal kerken gestaan. Omstreeks het jaar 900 zou hier al een christelijk grafveld gelegen hebben. Scherpfondsten wijzen in die richting. In het grafveld heeft een houten kapelletje gestaan. In het begin van de 12de eeuw is het kapelletje vervangen door een kerk van tufsteen. In totaal hebben er hier waarschijnlijk 5 verschillende kerken gestaan. De laatste werd in de 16de eeuw afgebroken. In de vorige eeuw werden op dit kerkhof nog mensen begraven. Het kerkhof is geres-toureerd. De fundamenten van de vroegere bebouwing ligt boven het maaiveld.

Exkursiepunt 4

Het vierde excursiepunt is het duingebied tussen Midsland aan Zee en West aan Zee. Hier liggen fraaie paraboolduinkomplexen. Paraboolduinen ontstaan door uitblazing van eerder gevormde duinen. Vaak gaat het om de duinen van de zee-reep die later vervormd worden. Als paraboolduinen naast elkaar liggen spreken we van kamduinen. Streepduinen worden gevormd bij volledige doorwaaiing van de kamduinen.

Exkursiepunt 5

Het Stryper kerkhof (over de naam Stryp meer bij het volgende punt) is in tegenstel-

Exkursiepunt 6

Het buurtschap Stryp, gelegen in de polder vlak achter de waddendijk, is het volgende doel van de fietstocht. De naam Stryp is afgeleid van Zuiderreep. Suddereep verbeterde tot Surrup. Later werd dit Stryp. Op de dijk hebben we een schitterend uitzicht over het wad en de Terschellinger polder. Het contrast tussen de oude dijk en de nieuwe dijk die de Polder Nieuwland (ook wel Seeryper polder genaamd) omsluit, is treffend. De eerste echte dijk is op Terschelling ongeveer 1550 gebouwd. Daarvoor was de huidige polder opgeslibd kwelderland. Sommige gedeelten van de kwelder waren voor de eerste dijk door lage kaden beschermd. Elk dorp was verant-

Striperkerkhof

Paraboolduin bij Midsland

Karakteristieke Terschellinger boerderij bij Formearum

De Dellewal met jachthaven en rechts de zeevaartschool

woordelijk voor het onderhoud van de kaden. Toen de zeedijk was aangelegd kregen de hemriken (de dorpsgemeenschappen) de taak te zorgen voor het onderhoud van de zeedijk. De dijk is vele malen doorgebroken. Een aantal wielen betuigt van de doorbraken. Op weg naar het volgende exkursiepunt komen we langs het Formearumer wiel. Wielen ontstaan doordat het water bij een doorbraak met grote kracht naar binnen stroomt. Diepe kolkputten zijn het gevolg. Het jaar 1825 was een rampjaar. De dijk brak door en er was toen niet voldoende geld voor herstel. Pas in 1928 is het gat gedicht. Het grasland is jarenlang verzilt gebleven. In 1858 werd de polder Nieuwland omdijkt. In 1860

kreeg een waterschap het beheer over de Terschellinger polder. In 1968 is de dijk op deltahoogte gebracht. Wij draaien ons nu om en zien buitendijks de kwelder liggen. Er groeit lamsoor en zoutmelde. Langs de slenk en aan de zuidkant is een mooi bodemprofiel zichtbaar. Bij harde wind overstromt de kwelder. Bij iedere overstroming zet de zee eerst zand af. Als het water tot rust komt en later terugvloeit wordt een laagje slib afgezet. Zo ontstaat de zogenaamde stormvloedgelaagdheid die zich plaatselijk zeer fraai in de bodem aftekent. Als de bodem zo hoog is opgeslibd dat wadplaten 40 cm boven gemiddeld hoogwater liggen ontstaat de kweldervegetatie.

Exkursiepunt 7

De laagte bij Formearum is het volgende punt dat onze aandacht verdient. Het volgende is een gissing van Jo Smit, een Terschellinger die in zijn boek 'Terschellinger getij' een leuke verklaring geeft van de naam Formearum. Ten westen van Formearum waar vroeger de kerk heeft gestaan vertoont het landschap een diepe inzinking. De weg die er van noord naar zuid doorheen loopt heet nog steeds Jit, hetgeen zeegal betekent. De slenk mondde uit in een poel. Ter plekke heet de laagte nog steeds mer. Later is de poel in gebruik geweest als ijsbaan. Formearum heeft zijn naam te danken aan die poel. Het zou een verbastering zijn van voorde (doorwaadbare plaats) bij de poel (mer is poel).

De vroegere kerk heette de viveporte. Dit is de Latijnse naam wat haven aan de poel betekent. Of het verhaal klopt is moeilijk na te gaan.

Exkursiepunt 8

We beklimmen het duin bij Halfweg. We hebben een mooi uitzicht op de Waddenzee, de polder, de dorpen die gelegen zijn op een oude strandwal, het heggeland-schap als overgang naar het duingebied en vervolgens de duinen en de Noordzee. We zien dus in een klein gebied veel verschillende soorten landschappen. De overgang van het ene naar het andere landschapstype noemen we een landschapsgradiënt. De mens ervaart zo'n situatie visueel als zeer aantrekkelijk. Ook voor de natuur is deze situatie gunstig. De vele verschillende landschappen met de verschillende gradiënten herbergen een grote soortenrijkdom gelet op flora en fauna. Het verklaart waarom er zoveel verschillende planten voorkomen op Terschelling. Terschelling is een doorsnede van verschillende plantendistrikten zoals: het waddendistrikt, het Atlantische distrikt en het boreale distrikt. Vooral planten uit dit laatste distrikt komen wat Nederland betreft behalve op Terschelling vrijwel niet voor. De waddeneilanden in zijn algemeen bezitten ruim drie keer zoveel soorten planten als op grond van hun oppervlak verwacht zou mogen worden. Op Terschelling komen ruim 600 verschillende hogere plantensoorten voor. Vanaf dit duin is overigens ook mooi te zien hoe de dorpen en buurtschappen als een lint op het eiland liggen. Van oudsher zijn ze gebouwd op strandwallen en zodoende beschermd tegen hoogwater. In de loop der eeuwen zijn bepaalde buurtschappen weer verdwenen. Op het informatieschild op het duin kunt u zien waar het vroegere buurtschap Wolmearam gelegen heeft, later verzwolgen door de zee. Op de plaats waar nu het duin ligt heeft vroeger Schitrum gelegen. Door duinoverstuiving is ook dit buurtschap van de kaart verdwenen.

Exkursiepunt 9

Het laatste punt is het duin bij Dellewal (betekent lage wal) waar een prachtig panorama van de enige natuurlijk baai van Nederland, met daarachter het dorp West-Terschelling een schitterend decor vormt voor de bedrijvigheid in de haven. De kom is gebouwd om de haven op diepte te houden. Met hoogwater verzamelt zich in de kom vele kubieke meters zeewater dat bij afgaand tij naar buiten stroomt en de vaargeul op diepte houdt. Het dorp West-Terschelling werd pas belangrijk toen aan het einde van de Middeleeuwen de zeevaart een belangrijke inkomstenbron werd. Ook de vuurtoren en de betoning betekende werkgelegenheid. Al snel werd tol geheven. Langzamerhand ontwikkelde West-Terschelling zich tot het belangrijkste dorp. De hoge heren van West legden hun wil op aan de rest van het eiland. Het silhouet van West-Terschelling wordt al eeuwen gedomineerd door de Brandaris. Deze vuurtoren is gebouwd in 1654. Aanvankelijk heeft bovenop de Brandaris een spits gestaan. Door een restauratie in 1837 is de spits verdwenen. Sinds 1907 is de toren uitgerust met een elektrisch draalicht. De naam 'Brandaris' zou afkomstig zijn van St. Brendan, een Ierse heilige, beschermers van de zeevaart. Een andere lezing luidt dat Brandaris is afgeleid van het woord branden. De huidige vuurtoren heeft een voorganger gekend die door de Dellewal-slenk verzwolgen is. De vroegere vuurtoren heeft meer richting haven gestaan. Dit is eens te meer een bewijs dat de kustlijn van Terschelling altijd in beweging is.

Deelname excursie

De excursie beschreven in dit artikel vindt plaats op zondag 24 juni. We vertrekken om 9.00 uur (de trein komt om 8.45 in Harlingen aan) met een aparte boot (de Stad Harlingen) uit Harlingen. De vertrekplaats is voor het gebouw van de H.O.V. in de Nieuwe Visserijhaven. Tijdens de overtocht wordt een hoop informatie gegeven over de Waddenzee, de Pollendam, Griend en ander zaken die we onderweg tegenkomen. Op Terschelling aangekomen staan de fietsen klaar. De lengte van de fietsexkursie is ca. 20 km. Onderweg stappen we meermalen af voor toelichting en uitleg. De hele dag is deskundige begeleiding aanwezig. U krijgt de gelegenheid om te lunchen. Zelf brood meenemen kan natuurlijk ook. Terug in Harlingen om 18.30 uur. Opgave door f 45,- per persoon over te maken op girorekening 672357 inv. Perception Educatief in Groningen o.v.v. Terschelling. Voor inlichtingen: Perception Edukatief tel. 050-182580.